

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยสามารถสรุปเป็นหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. ความหมายของอัตลักษณ์
2. ประเภทของอัตลักษณ์
 - 2.1 อัตลักษณ์ส่วนบุคคล
 - 2.2 อัตลักษณ์ทางสังคม
3. แนวความคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม
4. แนวความคิดเกี่ยวกับประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ความหมายของอัตลักษณ์

สังคมนมนุษย์ คือการอยู่ร่วมกันของมนุษย์โดยมีลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันหลายรูปแบบ เช่น อาชีพ อายุ เพศ ศาสนา ฐานะ ที่อยู่อาศัย สังคมของมนุษย์เกิดจากกลุ่มบุคคลที่มีความสนใจร่วมกันไม่ว่าจะในด้านใด เช่น ประเทศ จังหวัดและอื่น ๆ และมักจะมีวัฒนธรรมหรือประเพณีรวมถึงภาษา การละเล่นและอาหารการกินของตนเองในแต่ละสังคม การที่มนุษย์รวมกันเป็นสังคมนั้น เพราะมนุษย์มีพฤติกรรมอยู่ร่วมกันในสังคมพฤติกรรมเหล่านั้นได้ขัดเกลาโดยลำดับจนกลายเป็นวัฒนธรรม ดังนั้นในแต่ละสังคมจึงย่อมมีวัฒนธรรมเฉพาะตัวถือเป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่น แม้ว่าจะมีชนกลุ่มต่าง ๆ ตามภาษาพูดที่หลากหลายแต่วัฒนธรรมจะแสดงถึงความเป็นปึกแผ่น การมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์อย่างเด่นชัดและหลากหลายจนกลายเป็นวัฒนธรรมหลักของประเทศ

มนุษย์ได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการด้านต่าง ๆ เพื่อให้การดำเนินชีวิตในสังคมเป็นไปอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม ทำให้เกิดการหล่อหลอมให้สมาชิกในสังคมมีทัศนคติความเชื่อ ความสนใจ ความคิดสร้างสรรค์ไปในทางเดียวกัน ก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือการนิยามตัวตนหรือบอกว่าตนเป็นใครตรงกับศัพท์ทางวิชาการด้านมานุษยวิทยาที่ว่า “อัตลักษณ์” (คำรอง ฐานดี. 2546 : 73)

อัตลักษณ์ คือจิตสำนึกส่วนตัวและจิตสำนึกร่วมในสังคมที่เกิดจากการนิยามตัวเองว่าตัวเองคือใครมีความเป็นมาอย่างไร แตกต่างจากคนอื่นอย่างไรและจะใช้อะไรเป็นเครื่องหมายของการแสดงออก คำว่า “อัตลักษณ์” นั้น หมายถึงอะไร ซึ่งถ้าพูดกันง่าย ๆ ก็คือสิ่งที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของคน ซึ่งส่วนหนึ่งก็จะเป็นลักษณะของตัวตนภายนอก เช่น กิริยาท่าทาง ภาษาและการแสดงออกต่อบุคคลอื่นกับลักษณะของตัวตนภายใน ได้แก่ ความรู้สึกนึกคิด นิสัยใจคอ คตินิยม ความเชื่อและ

สิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ อัตลักษณ์นั้นเป็นเพียงคำที่ต้องการสื่อถึงคำพูดบางประการเพื่อแสดงความเป็นตัวตนของบุคคลและเป็นตัวบ่งชี้ของลักษณะเฉพาะของตัวบุคคล สังคม ชุมชน เช่น เชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรมท้องถิ่นและศาสนา ฯลฯ ซึ่งมีคุณลักษณะที่ไม่ทั่วไปหรือสากลกับสังคมอื่น ๆ กล่าวคือ ลักษณะที่ไม่เหมือนกับของคนอื่น ๆ (ยุรฉัตร บุญสุนิต. 2546 : 65)

“อัตลักษณ์” มาจากภาษาบาลีว่า อุตฺต รวมกับคำว่า ลักษณะ โดยที่ “อุตฺตะ” มีความหมายว่า ตัวตน ของตน ส่วน “ลักษณะ” หมายถึงสมบัติเฉพาะตัว อัตลักษณ์เป็นเรื่องของการให้คำนิยามและตีความหมายเชิงคุณค่า ซึ่งคุณค่าเหล่านั้นไม่จำเป็นต้องได้รับความเป็นสากล แต่เป็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมหรือการสร้างตัวตนจากวัฒนธรรมย่อยก็ได้ ทำให้เกิดการยอมรับซึ่งพหุลักษณะทางสังคมซึ่งไม่เหมือนกับเอกลักษณ์ในคำนิยามสมัยแรกที่จะต้องสร้างเพื่อความเป็นปึกแผ่นของสังคมเท่านั้น แต่อัตลักษณ์เป็นเรื่องของการยอมรับในการมีอยู่ของปัจเจกอย่างจริงจังในสมัยก่อนนั้น เมื่อพูดถึงคนไทยในสายตาของชาวต่างประเทศ ก็คือการยิ้มแย้มจนได้รับสมญาว่าเป็น “Land of Smiles” หรือ “ดินแดนแห่งรอยยิ้ม” ถัดมาก็คือ การเป็นมิตรกับชาวต่างชาติและความเอื้ออาทร โดยปกติคนไทยมักจะเป็นคนที่สุภาพเรียบร้อย รักสนุก ชอบความสะอาดสบาย และเก็บความรู้สึก นอกจากรอยยิ้มแล้วคนไทยไม่ค่อยแสดงอะไรออกมาทางสีหน้าหรืออากัปกริยา ไม่ว่าชอบหรือไม่ชอบ จะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ดังนั้นจึงออกจะเป็นการยากที่จะคาดเดาความหมายจากรอยยิ้มของคนไทย (ประสิทธิ์ ลิปิธิชา . 2547 : 32)

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2554 : 155) ได้กล่าวไว้ว่า อัตลักษณ์มีความสำคัญต่อระบบสังคม กล่าวคือประการแรกทำให้เรารู้สึกว่าเป็นตัวเราหรือพวกเราที่แตกต่างจากคนอื่น โดยไม่จำเป็นต้องมีเพียงหนึ่ง แต่อาจมีหลายลักษณะที่ประกอบขึ้นมา อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับคนหรือสิ่งของแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นและเปลี่ยนแปลงได้ซึ่งบ่งบอกถึงลักษณะเฉพาะลักษณะพิเศษที่จะบ่งบอกตัวตนของสิ่งนั้นหรือบุคคลนั้น

อภิญา เพ็ญฟูสกุล (2543:4) ได้กล่าวว่า อัตลักษณ์มีความหมายเป็นปัจเจกที่เชื่อมต่อและสัมพันธ์กับสังคม ซึ่งสังคมกำหนดบทบาทหน้าที่และคุณค่าที่ติดตามมากับความเป็นสมาชิก-ภรรยา ความเป็นศิษย์-อาจารย์ อัตลักษณ์จึงเป็นเรื่องของสัญลักษณ์ด้วย อัตลักษณ์ (Identity) เป็นความรู้สึกนึกคิดที่บุคคลมีต่อตนเองว่า “ฉันคือใคร” ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับคนอื่น โดยผ่านการมองตนเองและการที่คนอื่นมองเรา อัตลักษณ์ต้องการความตระหนัก (Awareness) ในตัวเราและพื้นฐานของการเลือกบางอย่าง นั่นคือเราจะต้องแสดงตนหรือยอมรับอย่างตั้งใจกับอัตลักษณ์ที่เราเลือก ความสำคัญของการแสดงตนก็คือ การระบุได้ว่าเรามีอัตลักษณ์เหมือนกลุ่มหนึ่ง และมีความแตกต่างจากกลุ่มอื่นอย่างไรและ “ฉันเป็นใคร” ในสายตาคนอื่น

คำว่า “อัตลักษณ์” ไม่มีบันทึกไว้ในพจนานุกรม แต่มีคำหลายเล่มให้ความหมายคำว่า “อัตลักษณ์” ไว้ว่าคุณลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ของคุณลักษณะเฉพาะของตัวบุคคล สังคม ชุมชน หรือประเทศนั้น ๆ เช่น เชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรมท้องถิ่นและศาสนา ฯลฯ ซึ่งมีคุณลักษณะที่ไม่ทั่วไป หรือสากลกับสังคมอื่น ๆ กล่าวคือลักษณะที่ไม่เหมือนกับของคนอื่น ๆ “อัตลักษณ์” มาจากภาษาบาลีว่า อุต ผสมกับคำว่า ลักษณะ โดยที่ “อุตตะ” มีความหมายว่า ตัวตน, ของตน ส่วน “ลักษณะ” หมายถึงสมบัติเฉพาะตัว หากมองเพียงแค่รูปศัพท์ “อัตลักษณ์” จึงเหมาะจะนำมาใช้หมายถึงลักษณะเฉพาะตัวของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากกว่า ส่วนคำว่า “เอกลักษณ์” มีคำว่า “เอก” ซึ่งหมายถึงหนึ่งเดียว จึงน่าจะหมายความว่าลักษณะหนึ่งเดียว (ของหลาย ๆ สิ่ง) หรือลักษณะที่ของหลาย ๆ สิ่งมีร่วมกัน ซึ่งเป็นความหมายแรกตามพจนานุกรม ยุทธินทร บุญสินธิ (2546 : 65) กล่าวว่าอัตลักษณ์คือลักษณะเฉพาะลักษณะพิเศษที่สามารถบ่งบอกตัวตนของสิ่งนั้นหรือบุคคลนั้น

อัตลักษณ์คือ ความรู้สึกนึกคิดต่อตนเองว่า “ฉันคือใคร” ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการปฏิสังสรรค์ระหว่างตัวเรากับคนอื่น โดยผ่านการมองตัวเองและคนอื่นมองเราและในขณะเดียวกันมโนทัศน์อัตลักษณ์จะถูกกล่าวควบคู่ไปกับเรื่องของอำนาจ นิยามความหมายหรือการสร้างภาพแทนความจริง (Representation) เมื่ออัตลักษณ์ไปสัมพันธ์กับแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว จะมีความหมายที่แตกต่างจากความหมายที่เข้าใจกันโดยสามัญสำนึกมาก (อภิญา เฟื่องฟูสกุล. 2543 : 1)

อัตลักษณ์แตกต่างจากบุคลิกภาพในประเด็นที่สำคัญหลายประการ เราอาจมีบุคลิกภาพร่วมกับบุคคลอื่น แต่การมีอัตลักษณ์ร่วมมีนัยของการเกี่ยวพันกับการตื่นตัว (Active) บางอย่างในตัวของเรา เช่น เราเลือกที่จะแสดงตัวตนกับกลุ่มหรืออัตลักษณ์ที่เฉพาะ ซึ่งบางครั้งเราอาจมีตัวเลือกมากกว่าคนอื่นและอัตลักษณ์ต้องการความตระหนัก (Awareness) บางอย่างที่เกี่ยวข้องกับส่วนที่เป็นของเรา บุคลิกภาพอธิบายลักษณะต่าง ๆ ที่บุคคลทั่วไปจะมี เช่น การเข้าสังคมเก่งหรืออาจเป็นคุณลักษณะภายใน แต่อัตลักษณ์ต้องการพื้นฐานบางอย่างอาจถูกจัดประเภทด้วยการมีลักษณะบุคลิกภาพ แต่เราต้องแสดงตนเอง (นั่นคือการยอมรับอย่างตั้งใจ) กับอัตลักษณ์ความสำคัญของการแสดงตัวตน (Marking Oneself) คือการมีอัตลักษณ์เหมือนกับกลุ่มหนึ่งและมีความแตกต่างกับอีกกลุ่มอื่น หากลองคิดถึงสถานการณ์ที่เราพบกับใครสักคนในครั้งแรก และเรากำลังพยายามค้นหาว่าเขาคือใคร ด้วยการตั้งคำถามว่าเขามาจากไหนและเขาทำอะไรในสถานการณ์ต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้เป็นการกำลังพยายามค้นหาสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตัวของบุคคลนี้และสิ่งที่ทำให้เขาเหมือนกับเราด้วย (สิ่งที่เรามีส่วนร่วม) และสิ่งที่ทำให้เขาแตกต่างจากเรา หรือการพิจารณาถึงสถานการณ์การเดินทางไกลสถานที่ที่คุณจะไป คุณได้ยินเสียงคนกลุ่มหนึ่งกำลังสนทนาแล้วพูดภาษาเดียวกับคุณ คุณจะรับรู้ด้วยความรู้สึกของการระลึกรู้ (Recognition) และความเป็นเจ้าของร่วมกับกลุ่มนั้นการที่คุณมีบางอย่างร่วมกัน ได้นำเสนอช่วงของการระลึกรู้และการมีบางอย่างร่วมกับผู้อื่นผู้ที่มีอัตลักษณ์ร่วมกับคุณ

อัตลักษณ์ถูกแสดงออกให้เห็นด้วยการคล้ายกัน นั่นคือมันเกี่ยวกับบุคคลที่เหมือนเราและความแตกต่างของบุคคลที่ไม่เหมือนกับเรา (อภิญา เฟื่องฟูสกุล. 2543 : 4)

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2545 : 34) กล่าวว่าอัตลักษณ์นั้นไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นลอย ๆ ตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากการสร้างของวัฒนธรรมในช่วงเวลาหนึ่งและวัฒนธรรมก็เป็นสิ่งก่อสร้างทางสังคม (Social Construct) นอกจากนี้วัฒนธรรมก็ไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งหรือตายตัว หากแต่มีรูปแบบเป็นวงจรที่เรียกว่า “วงจรแห่งวัฒนธรรม” (Circuit of Culture) ดังนั้นอัตลักษณ์ทั้งหลายมีกระบวนการถูกผลิต (Produced) ให้เกิดขึ้น สามารถถูกบริโภค (Consumed) และถูกควบคุมจัดการ (Regulated) อยู่ในวัฒนธรรมเหล่านั้น และทั้งนี้ยังมีการสร้างความหมายต่าง ๆ (Creating Meanings) ผ่านทางระบบต่าง ๆ ของการสร้างภาพตัวแทน (Symbolic Systems of Representation) ที่เกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ต่าง ๆ ทางอัตลักษณ์อันหลากหลายที่เราเลือกใช้หรือนำเอามาสร้างเป็นอัตลักษณ์ของเรา เพราะฉะนั้น คำว่า อัตลักษณ์ ประกอบด้วยคำว่า อัต (อัต-ตะ) ซึ่งหมายถึง ตนหรือตัวเอง กับ ลักษณะ ซึ่งหมายถึง สมบัติเฉพาะตัว คำว่า อัตลักษณ์ จึงมีความหมายถึง ผลรวมของลักษณะเฉพาะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งทำให้สิ่งนั้นเป็นที่รู้จักหรือจำได้ซึ่งมีความหมายตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Identity

ประสิทธิ์ ลิปรีชา (2546 : 32) อธิบายอัตลักษณ์ (Identity) ว่ามีรากศัพท์มาจากภาษาลาตินคือคำว่า Indentitas เดิมใช้คำว่า Idem ซึ่งมีความหมายว่าเหมือนกัน (The Same) หมายถึงความเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มคนที่แตกต่างกันแต่ละกลุ่มคน อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้วที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับคนหรือสิ่งของแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ดังนั้นจึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้

อภิญา เฟื่องฟูสกุล (2546 : 26) กล่าวว่า อัตลักษณ์ (Identity) เป็นมโนทัศน์ที่เกี่ยวด้วยความสัมพันธ์กับหลายแขนงทางสังคมศาสตร์วิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยาและปรัชญา ในสาขาเหล่านี้มีมโนทัศน์ที่มีความหมายใกล้เคียงที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับอัตลักษณ์

ยุรฉัตร บุญสนิท (2546 : 65) ได้กล่าวไว้ว่า อัตลักษณ์มีความสำคัญต่อระบบสังคม กล่าวคือประการแรกทำให้เรารู้สึกว่าเป็นตัวเราหรือพวกเราที่แตกต่างจากคนอื่น โดยไม่จำเป็นต้องมีเพียงหนึ่งแต่อาจมีหลายลักษณะที่ประกอบขึ้นมา อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับคนหรือสิ่งของแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นและเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งบ่งบอกถึงลักษณะเฉพาะลักษณะพิเศษที่จะบ่งบอกตัวตนของสิ่งนั้นหรือบุคคลนั้นประการต่อมา

อัตลักษณ์ของคนอีสานเป็นสิ่งสะท้อนความเป็นตัวตนของคนอีสาน ได้อย่างดีและสิ่งที่สะท้อนถึงความเป็นตัวตนที่ทุกคนมองที่ทุกคนเห็นบอกได้เลยว่าเป็นคนอีสาน สิ่งที่บอกหรือแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของคนอีสานก็คือ ภาษาอีสานมีทั้งภาษาที่เป็นบทกลอนหรือเรียกอีกอย่างว่า ญาเป็นวัฒนธรรมทางภาษาที่ถ่ายทอดมาจากบรรพชนเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมภาษาและวัฒนธรรมภาษาอีสานได้มีความทุกข์ยากเพราะปลงตกว่าชีวิตนี้มีทุกข์อยู่แล้ว หากมีหนทางใด

ที่จะทำให้เกิดความสุขได้มักตัดสินใจทำก่อนจึงทำให้คนอิสานชอบอิสระ รักสนุกไม่เป็นคนเจ้าทุกข์ แม้ว่าตนจะมีชีวิตที่ลำบากก็ตามจึงทำให้สังคมนิสานมีลักษณะที่พิเศษแตกต่างจากสังคมเมื่อเทียบกับภาคอื่น (พรทิพย์ ช่างธาตา. 2538 : 3) สิ่งที่สะท้อนความเป็นอัตลักษณ์ของคนอิสานอีกอย่างหนึ่งคืออาหาร ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นตัวตนและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนอิสานประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อที่อยู่เหนือธรรมชาติ ยึดมั่นในศาสนาและเชื่อในกฎแห่งกรรมทั้งหมดนี้คือสิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นอัตลักษณ์ของคนอิสานถึงแม้ว่าคนอิสานจะไปประกอบอาชีพในทั่วทุกภาคของประเทศเขาก็จะนำวิถีชีวิตและความเชื่อในสิ่งเหล่านี้ไปด้วยและนี่คือความเป็นตัวตนของคนอิสาน

พัฒนา กิตติอาษา (2546 : 139) ได้กล่าวไว้ว่า เนื้อหาสำคัญของอัตลักษณ์ คือจิตสำนึกส่วนตัว และจิตสำนึกส่วนรวมในระดับสังคมที่เกิดจากการนิยามตัวเองว่าตัวเองคือใคร เป็นมาอย่างไร แตกต่างจากคนกลุ่มอื่นหรือสังคมอื่นอย่างไรและจะใช้อะไรเป็นเครื่องหมายในการแสดงออก นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการที่ให้ความหมาย อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไว้ว่า หมายถึงความรู้สึกหรือวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มหรือการที่ปัจเจกชนมีอิทธิพลหรือการได้รับการยอมรับจากวัฒนธรรมของกลุ่มนั้น ๆ นอกจากนี้การยอมรับวัฒนธรรมของกลุ่มคนยังมีความเกี่ยวเนื่องกับบรรทัดฐานของสังคม (Norms) ซึ่งบุคคลต้องยอมรับความเป็นเอกลักษณ์หรืออัตลักษณ์ของกลุ่มให้ได้ ความสำคัญของการสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมทำให้เห็นความแตกต่างและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ทั้งนี้ความแตกต่างดังกล่าวควรได้รับการยอมรับมากกว่าการตำหนิหรือเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม เพราะเกิดจากความแตกต่างและการไม่ยอมรับวัฒนธรรมเฉพาะของกลุ่มนั้น ๆ นอกจากนี้การยอมรับในอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มทำให้บุคคลได้รับการยอมรับเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มได้ง่ายมากขึ้นด้วย

ดังนั้นพอสรุปได้ว่า “อัตลักษณ์” ของบุคคลนั้นจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีความรู้สึกร่วมกัน ในด้านการตระหนักรู้บางอย่างเกี่ยวกับตัวตนของเราเกี่ยวกับการยอมรับในความเป็นตัวตนประกอบกับการแสดงตัวตนให้เห็นว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างอย่างไรกับกลุ่มอื่น อัตลักษณ์เกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ทั้งระหว่างสังคมและตัวบุคคล แต่จะเลือกอัตลักษณ์ใดอัตลักษณ์หนึ่งที่ยอมรับเพื่อนำมาใช้ภายใต้เงื่อนไขของเวลาและพื้นที่ อัตลักษณ์นี้อาจกำหนดได้ทั้งจากบุคคลเป็นผู้กำหนดตนเองหรือกำหนดโดยสังคม อัตลักษณ์กับสังคมจึงเป็นเรื่องที่แยกจากกันไม่ได้

ประเภทของอัตลักษณ์

อัตลักษณ์ คือความเชื่อและสัมพันธ์กับสังคม เพราะการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ต่าง ๆ กระทำผ่านระบบสัญลักษณ์หลายแบบในอีกด้านหนึ่ง อัตลักษณ์เกี่ยวกับมิติภายในของความเป็นเราอย่างมากทั้งในด้านอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด เพราะมนุษย์ให้ความหมายหรือเปลี่ยนแปลงความหมายเกี่ยวกับตนเองที่สัมพันธ์กับโลก (อภิญา เพ็ญสกุล. 2543 : 4) จึงได้แบ่งอัตลักษณ์เป็น 2 ระดับ ได้แก่ อัตลักษณ์ส่วนบุคคลและอัตลักษณ์ทางสังคม อธิบายได้ดังต่อไปนี้

อัตลักษณ์ส่วนบุคคล

ประสิทธิ์ ลิปรีชา (2543 : 33) กล่าวว่าอัตลักษณ์ส่วนบุคคล (Personal Identity) เป็นการมองเห็นตนเองในแง่มุมต่าง ๆ ของสังคมที่เราเป็นใคร เช่น นางสาว ก. มองตนเองว่าเป็นคนไทย เป็นคนได้เป็นผู้หญิง เป็นนักศึกษาเป็นพุทธศาสนิกชน ซึ่งการมองเห็นตนเองในแง่มุมต่าง ๆ ของนางสาว ก. ก็คืออัตลักษณ์ในแง่มุมต่าง ๆ ของนางสาว ก. นั่นเอง

นันทนา น้ำฝน (2536 : 36) กล่าวถึงอัตลักษณ์ส่วนบุคคล สรุปได้ว่าอัตลักษณ์ของบุคคลเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งในตัวบุคคลที่ทำให้บุคคลนั้นมีความเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งแตกต่างจากผู้อื่น เห็นได้ว่าอัตลักษณ์เป็นคุณลักษณะประการหนึ่งในตัวบุคคล ซึ่งในทางสังคมวิทยาถือว่า เมื่อบุคคลมาอยู่ร่วมกันในสังคมต้องมีการติดต่อสื่อสารกันหรือมีการกระทำทางสังคมระหว่างกัน โดยพฤติกรรมที่แต่ละบุคคลแสดงออกมาเป็นปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ ขึ้นอยู่กับปทัสถานทางสังคมตามโครงสร้างทางสังคมนั้น ๆ การกระทำระหว่างกันทางสังคมทำให้บุคคลมีบทบาทตามสถานการณ์ที่ตนสัมพันธ์อยู่

อัตลักษณ์ทางสังคม

อัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) เป็นลักษณะอย่างหนึ่งในตัวบุคคลที่จะทำให้บุคคลนั้นมีความเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งแตกต่างจากผู้อื่น เห็นได้ว่าอัตลักษณ์เป็นคุณลักษณะประการหนึ่งในตัวบุคคล ซึ่งในทางสังคมวิทยาถือว่าเมื่อบุคคลมาอยู่ร่วมกันในสังคมก็มีการติดต่อสื่อสารกันหรือมีการกระทำทางสังคมระหว่างกัน (Social Interaction) โดยพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกมาเป็นปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction) ขึ้นอยู่กับสังคม (Social Norms) ตามโครงสร้างทางสังคมนั้น ๆ การกระทำระหว่างกันทางสังคมทำให้บุคคลมีบทบาทตามสถานการณ์ที่ตนสัมพันธ์อยู่ เพื่อศึกษาความคาบเกี่ยวและปฏิสัมพันธ์ของทั้งสองระดับนี้ บุคลิกภาพ ไม่ได้หมายถึงการตอบสนอง ต่อสิ่งเร้าข้างนอกแต่เป็นความพร้อมหรือแนวโน้มที่จะตอบสนอง (อภิญา เฟื่องฟูสกุล, 2546 : 33)

นัทธชัย ประสานนาม (2550 : ออนไลน์) ได้กล่าวถึงอัตลักษณ์ว่าอัตลักษณ์ เป็นความรู้สึกนึกคิดที่บุคคลมีต่อตนเองว่า “นั่นคือใคร” ซึ่งเกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับคนอื่นโดยผ่านการมองเห็นตนเองและคนอื่นมองเรา อัตลักษณ์ต้องการความตระหนักในตัวเราและพื้นฐานของการเลือกบางอย่าง นั่นคือเราจะต้องแสดงตนหรือยอมรับอย่างตั้งใจกับอัตลักษณ์ที่เราเลือก ความสำคัญของการแสดงตนก็คือการระบุได้ว่าเรามีอัตลักษณ์เหมือนกลุ่มหนึ่งและมีความแตกต่างจากกลุ่มอื่นอย่างไรและ “นั่นเป็นใคร” ในสายตาของคนอื่น “อัตลักษณ์” มีความแตกต่างจากคำว่าบุคลิกภาพ เนื่องจากบุคคลอาจมีความเหมือนกันได้ในแง่ของบุคลิกภาพ เช่น การมีนิสัยหรือลักษณะบางอย่างที่อาจจะเหมือนกันได้ แต่การเหมือนกันในด้านอัตลักษณ์ของบุคคลนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีความรู้สึกร่วมกันในด้านตระหนักรู้ บางอย่างเกี่ยวกับตัวตนของเรา หมายถึงการยอมรับในความเป็นตัวตนประกอบเข้ากับการแสดงตัวตนให้เห็นว่ามีความเหมือนกันหรือแตกต่างอย่างไรกับกลุ่มอื่นหรือบุคคลอื่น

จากที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่าอัตลักษณ์ที่แสดงออกมีอยู่ 2 ลักษณะ คืออัตลักษณ์ส่วนบุคคล คือลักษณะบุคคลที่นิยามตัวเองว่าคือใครเป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรมจนเกือบจะจับต้องและรู้สึกได้ เช่น รูปร่าง หน้าตา เพศ สถานะ ความรู้และอัตลักษณ์ทางสังคมเป็นภาพที่บุคคลอื่นมีต่อบุคคลหนึ่งโดยอาศัยสัญลักษณ์ที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ดังนั้นอัตลักษณ์กับสังคมจึงแยกกันไม่ออก เนื่องจากการนิยามความเป็นตัวตนของอัตลักษณ์นั้นต้องมีการอ้างอิงกับสังคม แม้จะเป็นในระดับตัวบุคคลก็ยังคงมีการนิยามตนเองว่ามีบทบาทอย่างไรในสังคมที่บุคคลอาศัยอยู่

อัตลักษณ์เป็นเรื่องที่มีส่วนร่วมกันอยู่ หลายประการ เช่น อัตลักษณ์เป็นเรื่องของปัจเจกชน อัตลักษณ์เป็นเรื่องของการสร้างจากบริบทเชิงพื้นที่และเวลา (วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์) อัตลักษณ์เป็นเรื่องของการให้คำนิยามและตีความ มีความหมายเชิงคุณค่า ซึ่งคุณค่าเหล่านั้นไม่จำเป็นต้องได้รับความเป็นสากล แต่ความหลากหลายทางวัฒนธรรมหรือการสร้างตัวตนจากวัฒนธรรมย่อยก็ได้ ทำให้เกิดการยอมรับซึ่งพหุอัตลักษณ์ทางสังคม ซึ่งไม่เหมือนกับเอกลักษณ์ในคำนิยามสมัยแรกที่จะต้องสร้างเพื่อความเป็นปึกแผ่นของสังคมเท่านั้น แต่อัตลักษณ์เป็นเรื่องของการยอมรับในการมีอยู่ของปัจเจกอย่างจริงจัง

ลักษณะสำคัญอัตลักษณ์ยังเป็นเรื่องของการใช้สัญลักษณ์ (Symbol) เพราะการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ต่าง ๆ จะกระทำโดยผ่านระบบสัญลักษณ์ที่หลากหลายรูปแบบในอีกด้านหนึ่งอัตลักษณ์ก็เกี่ยวข้องกับความ "ภายใน" ของความเป็นตัวเราอย่างมากทั้งในด้านของอารมณ์ ความรู้สึกเรา เพราะมนุษย์ให้ความหมายหรือเปลี่ยนแปลงความหมายที่เกี่ยวกับตนเอง ในกระบวนการที่เขาสัมพันธ์กับโลกและปริมณฑลของอัตลักษณ์และตัวตนที่มันซ้อนทับกันอยู่ จึงมีการจัดแบ่งประเภทของอัตลักษณ์เป็น 2 ระดับคือระดับอัตลักษณ์ส่วนบุคคล (Personal Identity) และอัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) ที่จะใช้แสดงตน เช่น การที่สังคมกำหนดบทบาทหน้าที่และระบบคุณค่าที่ติดตัวมา ความเป็นพ่อ ความเป็นเพื่อน ความเป็นสามีภรรยา เข็มโรงเรียน ผ้าที่พันคอของทีม ภาษาหรือบางที่อาจเห็นได้จากเสื้อผ้าที่ใส่ สัญลักษณ์และการสร้างภาพแทนความจริง (Representation) เป็นสิ่งสำคัญในการแสดงให้เห็นแนวทางหรือที่เรามีอัตลักษณ์ร่วมกับบุคคลบาง คนและการแยกแยะตัวเราด้วยการสร้างความต่างจากคนอื่น ในความเข้าใจนี้เองแม้ว่าในฐานะของบุคคลเราควรยอมรับในอัตลักษณ์ต่าง ๆ อย่างตั้งใจ อัตลักษณ์เหล่านั้นยังเป็นผลผลิตที่สำคัญของสังคมที่เราอาศัยอยู่และความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับคนอื่น อัตลักษณ์จึงได้จัดเตรียมการเชื่อมโยงระหว่างบุคคลกับโลกที่เขาอาศัยอยู่นอกจากนี้ อัตลักษณ์ยังรวมถึงเรื่องราว "ฉันมองตัวฉันเองอย่างไรและคนอื่นมองฉันอย่างไร" มันเข้าไปเกี่ยวข้องกับตัวตน (Self) และสิ่งที่อยู่ภายใน มันเป็นการกำหนดตำแหน่งที่ระลึกจากสังคม ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่คนอื่นรับรู้ด้วยไม่ใช่แค่เรารับรู้เท่านั้น อย่างไรก็ตามการที่เรามองตัวเราอย่างไรและคนอื่นมองเราอย่างไรมันอาจไม่สอดคล้องกันเสมอไป

แนวความคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

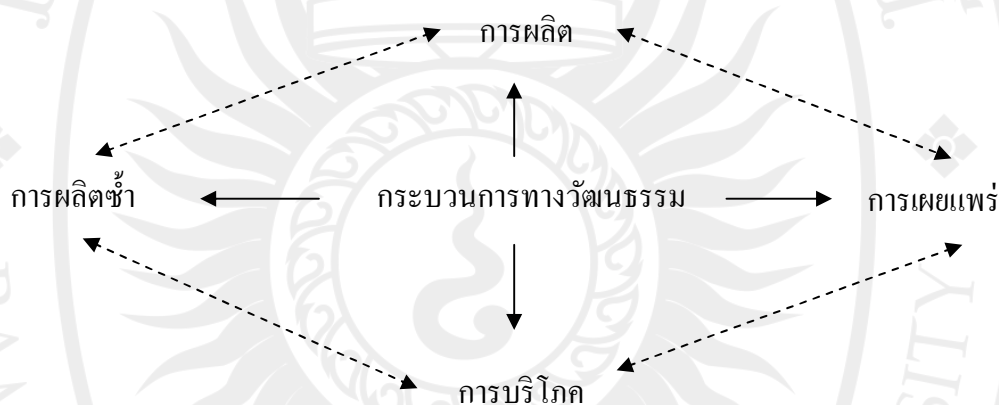
การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่รองรับความยั่งยืนและเป็นหลักประกันความต่อเนื่องของวัฒนธรรมเมื่อเกิดวัฒนธรรมขึ้นต้องผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม ถ้าวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นมาใหม่ไม่ได้รับการผลิตซ้ำ วัฒนธรรมใหม่นั้นก็จะมียายุเพียงแค่นั้น ๆ แล้วก็จะสูญหายไป แนวคิดนี้เกิดมาจากการผลิตซ้ำด้านวัตถุนิยม การผลิตซ้ำด้านแรงงาน เช่น การหาคนงานรุ่นใหม่ทดแทนและการผลิตซ้ำด้านความคิด จิตสำนึกและอุดมการณ์

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน (2551 : 67) ได้อธิบายแนวความคิดเรื่องการผลิตทางวัตถุของมาร์กเพิ่มเติมว่าไม่เพียงแต่วัตถุเท่านั้นที่ต้องมีการผลิต แม้แต่วัฒนธรรม อุดมการณ์/จิตสำนึกก็ต้องผ่านกระบวนการผลิตเช่นเดียวกัน (Cultural Production) โดยวัฒนธรรมแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) วัฒนธรรมที่มีชีวิตอยู่ (Lived Culture) หมายถึงวัฒนธรรมทุกอย่างอยู่ในช่วงเวลาหนึ่ง สถานที่หนึ่งและเฉพาะคนที่มีชีวิตอยู่ในช่วงเวลานั้นเท่านั้นที่จะเข้าถึงและสัมผัสวัฒนธรรมดังกล่าวได้ 2) วัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกไว้ (Record Culture) หมายถึง บางส่วนของวัฒนธรรมที่มีชีวิตอยู่และได้รับการบันทึกหรือผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดต่อมา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วัฒนธรรมแห่งยุคสมัย” (Culture of the Period) ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของ “ประเพณีในการเลือกสรร” (Selective Tradition) เนื่องจากว่าในชีวิตประจำวันของคนเรามีวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ตลอดเวลา แต่ประเพณีในการเลือกสรรจะทำหน้าที่คัดเลือกให้วัฒนธรรมบางอย่างถูกผลิตซ้ำให้มีชีวิตยืนยาวต่อไป และทุกครั้งที่มีประเพณีในการเลือกสรรเกิดขึ้น จะมีการตีความหมายให้กับวัฒนธรรมที่จะถูกบันทึกไว้เสมอ ทั้งนี้สถาบันหรือบุคคลที่มีอำนาจจะเป็นผู้ชี้ขาดความยั่งยืนของวัฒนธรรมและแต่ละกลุ่ม

จากการนำเสนอความหมายของการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมตามแนวคิดของนักวิชาการดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม หมายถึงการปกป้อง ดำรงรักษาหรือเพิ่มพูนวัฒนธรรมที่มีการผลิตขึ้นในกลุ่มสังคม เมื่อเกิดการผลิตและสร้างความหมายทางวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา สมาชิกจะทำการคัดเลือกความคิด ความเชื่อ ค่านิยมหรือการปฏิบัติที่เหมาะสมและทำการผลิตซ้ำด้วยวิธีการต่าง ๆ จนเกิดการยอมรับเป็นบรรทัดฐานเพื่อการอยู่ร่วมกันแสดงถึงความเป็นหนึ่งเดียวของกลุ่ม สร้างความแตกต่างระหว่างกลุ่ม วัฒนธรรมใดที่มีการผลิตขึ้นแล้วไม่ได้รับการยอมรับ วัฒนธรรมนั้นก็จะตายไปในที่สุด ทั้งนี้ สถาบันหรือบุคคลที่มีอำนาจจะเป็นผู้ชี้ขาดความยั่งยืนของวัฒนธรรมและแต่ละกลุ่มสังคมก็จะมีแนวทางปฏิบัติด้านวัฒนธรรมแตกต่างกัน

การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นความสัมพันธ์ขององค์ประกอบการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ทั้งในระดับที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ประกอบไปด้วยผู้ผลิตวัฒนธรรม เนื้อหาสาระ สถานที่ สื่อที่ใช้ในการสืบทอดและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเกิดการสื่อสารขึ้นเพื่อสืบทอดหรือขยายผู้เผยแพร่วัฒนธรรมเพิ่มช่องทางการสื่อสารทางวัฒนธรรมและเพิ่ม

สมาชิกใหม่ในองค์กร การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจะมีความหมายสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อเป็นการผลิตซ้ำที่มีรหัส ความหมายหรือความเชื่อบางประการแฝงอยู่เบื้องหลัง ดังนั้น กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน (2551 : 67) จึงเสนอแนวทางการศึกษากระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมซึ่งมีองค์ประกอบ 4 ด้าน ได้แก่ การผลิต การเผยแพร่ การบริโภคและการผลิตซ้ำ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาวัฒนธรรมองค์กร โดยพิจารณาว่าวัฒนธรรมในองค์กรถูกผลิตขึ้นมาได้อย่างไร ใครเป็นผู้ผลิตวัฒนธรรม วัฒนธรรมดังกล่าวมีการเผยแพร่หรือสื่อสารในองค์กรอย่างไร สมาชิกในกลุ่มรับรู้และเข้าใจวัฒนธรรมเหล่านี้ได้อย่างไร อีกทั้งสมาชิกในกลุ่มมีวิธีการผลิตซ้ำวัฒนธรรมองค์กรอย่างไร ตามภาพ

ภาพประกอบ 1 กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม
แหล่งที่มา: กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. 2551: 675

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน (2551 : 67) จะได้ให้แนวทางในการวิเคราะห์กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม อธิบายเพิ่มเติมถึงกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมทั้ง 4 ด้าน ดังนี้

1. ด้านการผลิต คือการพิจารณาว่าวัฒนธรรมได้รับการผลิตและสร้างความหมายขึ้นมาได้อย่างไร ใครเป็นผู้ผลิตทางวัฒนธรรม ผู้ผลิตสร้างสัญลักษณ์หรือสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมอย่างไร ทั้งนี้ กริสเวิร์ล (Grisworld. 2004 : 80-85) ได้อธิบายว่าการผลิตวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมภายนอกองค์กร เช่น ระบบการตลาด ผู้ซื้อผู้บริโภค ผู้ที่มีอำนาจทางการตลาด รวมทั้งโครงสร้างทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม ผู้ผลิตวัฒนธรรมจะทำการตรวจสอบสภาพแวดล้อมอย่างรอบคอบเพื่อที่จะผลิตวัฒนธรรมให้มีความสอดคล้องกับความต้องการของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อต่อสู้กับคู่แข่ง การผลิตวัฒนธรรมจะนำไปสู่การสร้างความหมายของวัตถุประสงค์

วัฒนธรรม โดยการสร้างความหมายทางวัฒนธรรมต้องอาศัยความเข้าใจที่ตรงกันทั้งผู้ผลิตและผู้รับด้วย

2. ด้านการเผยแพร่ คือการพิจารณาว่าผู้ผลิตวัฒนธรรมดำเนินการเผยแพร่วัฒนธรรมให้เป็นที่รับรู้กันในองค์การอย่างไร โดยกล่าวถึงการเผยแพร่วัฒนธรรมว่าเกิดมาจากการที่แต่ละกลุ่มสังคมพยายามที่จะผลิตวัฒนธรรมให้เป็นของตนเอง ดังนั้นจึงทำให้ผู้ผลิตวัฒนธรรมและสมาชิกในกลุ่มร่วมกันสร้างความหมายและวิถีทางการรับรู้วัตถุทางวัฒนธรรม และดำเนินการแบ่งปันความหมายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ด้วยวิธีการต่าง ๆ ให้เป็นที่รับรู้กันภายในกลุ่ม ซึ่งอาจจะทำให้เกิดผลประโยชน์หรือเป็นอุปสรรคต่อการขับเคลื่อนกลุ่มก็ได้ การเผยแพร่วัฒนธรรมเป็นกิจกรรมการแลกเปลี่ยนความรู้ในระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่มย่อยและระดับกลุ่มใหญ่ของสมาชิกทั้งหมดในกลุ่ม เพื่อให้สมาชิกในกลุ่มรับรู้ความหมายทางวัฒนธรรมขององค์การ ผู้ผลิตวัฒนธรรมจะดำเนินการกระตุ้นเตือนให้สมาชิกในกลุ่มประพฤติตามเป้าหมายเสมอ

3. ด้านการบริโภค คือการพิจารณาว่าสมาชิกในกลุ่มบริโภคหรือรับรู้วัฒนธรรมที่ถูกเผยแพร่อย่างไร และความหมายของวัฒนธรรมที่สมาชิกในกลุ่มรับรู้มีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่ผู้ผลิตวัฒนธรรมได้สร้างขึ้นไว้อย่างไรบ้าง ทั้งนี้การรับรู้ของปัจเจกบุคคลเกี่ยวข้องกับการรับรู้ทางสังคม (Social Mind) ในฐานะสมาชิกของกลุ่มที่เข้าไปมีส่วนร่วม ซึ่งเกิดขึ้นมาจากการสื่อสารระหว่างบุคคลอันจะทำให้เกิดความคิดที่แตกต่างเมื่อมารวมอยู่กันเป็นหมู่คณะ เนื่องจากการรับรู้ทางสังคมมีที่มาจากความสนใจเฉพาะส่วนบุคคล อารมณ์ความรู้สึกและการทำความเข้าใจความหมายจากสัญลักษณ์หรือวัตถุที่รับรู้และมองเห็น ความแตกต่างของระดับชนชั้นในสังคมและประสบการณ์ที่สะสมมาจะส่งผลให้แต่ละคนมีการรับรู้ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

4. ด้านการผลิตซ้ำคือการพิจารณาว่าวัฒนธรรมถูกผลิตซ้ำต่อเนื่องเพื่อให้ดำรงอยู่อย่างไร ทั้งนี้ การผลิตซ้ำมีความเกี่ยวข้องกับการสื่อสารทางวัฒนธรรมซึ่งมีผลต่อการรับรู้ความหมายทางวัฒนธรรมโดยเทคโนโลยี กลุ่มคนและสังคมมีความสัมพันธ์ต่อการสร้างและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของกลุ่มเพราะสมาชิกในกลุ่มมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความรู้ทางวัฒนธรรมตลอดเวลา ซึ่งการผลิตซ้ำสามารถทำได้โดยการสื่อสารผ่านตัวบุคคลหรือการใช้สื่อเทคโนโลยีด้วยวิธีต่าง ๆ ดังนี้ (Grisworld, 2004: 155-156)

4.1 การบอกเล่า การบอกเล่าเป็นการสื่อสารแบบเผชิญหน้า (Face to Face) ซึ่งถูกใช้ในการแบ่งปันความรู้ร่วมกันอย่างกว้างขวาง การใช้รูปแบบการสื่อสารด้วยการบอกเล่าสามารถพบได้ตั้งแต่ในระดับครอบครัว กลุ่มเพื่อนหรือในกลุ่มที่ทำงาน ความรู้ที่ถูกพูดซ้ำอย่างต่อเนื่องจะกลายมาเป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ในการสื่อสารด้วยวิธีการบอกเล่า คำศัพท์หรือเรื่องราวที่ถูกนำมาใช้สื่อสารจะมีลักษณะเฉพาะเจาะจง มีการแต่งเติมไปด้วยเรื่องมหัศจรรย์พลังลึกลับและเรื่องทางจิต

วิญญาน ใช้ได้ทีใดที่หนึ่งเท่านั้น เรื่องที่เกิดขึ้นจริงและข้อมูลทางประวัติศาสตร์ส่วนมากมักถูกมองข้ามไป

4.2 การบันทึกลายลักษณ์อักษร ความรู้ที่ได้มาจากการบันทึกลายลักษณ์อักษรที่ปรากฏในงานเขียนเป็นการแบ่งเรื่องราวทางประวัติศาสตร์จากตำนาน และเป็นการเสริมความรู้ของปัจเจกบุคคลอย่างเฉพาะเจาะจง งานเขียนมีอิทธิพลต่อกลุ่มสังคมเพราะงานเขียนจะทำหน้าที่สร้างความสัมพันธ์ของหมู่คณะเป็นสื่อกลางระหว่างสมาชิกที่ไม่เคยรู้จักหรือไม่เคยพบกันมาก่อนใช้ในการพัฒนาความรู้หรือเชื่อมความสัมพันธ์ในกลุ่มของตน ตัวอย่างเช่นการสื่อสารทางการค้าผ่านทางหนังสือสัญญาการค้าขาย การสื่อสารทางการเมืองหรือทางศาสนาผ่านทางเอกสารที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรหรือการสื่อสารระหว่างบุคคลด้วยการใช้จดหมาย นอกจากนี้งานเขียนยังสามารถนำไปใช้อ้างสิทธิ์ทางกฎหมายได้ งานเขียนในที่นี้ยังรวมไปถึงเอกสารที่มักปรากฏในกลุ่มสังคมใดสังคมหนึ่งด้วย อาทิ จดหมายข่าว พันธกิจ การประกาศ ระเบียบ คู่มือ รายงาน ซึ่งเป็นการแสดงการสื่อสารที่เป็นทางการของกลุ่มเพราะมีความชัดเจน แน่นนอนและสามารถควบคุมได้ ส่วนงานเขียนที่ไม่เป็นทางการ เช่น ข้อความหรือภาพวาดบนกำแพง (Graffiti) สามารถเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่ไม่ได้กล่าวถึงอย่างเป็นทางการหรือแสดงถึงอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของสมาชิกที่เกิดขึ้นจริงในกลุ่มงานเขียนถือเป็นประโยชน์ในการสืบหาวัฒนธรรมที่ถูกประกาศออกมาถึงสิ่งที่ไม่ได้ถูกกล่าวถึง

4.3 สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์มี 2 รูปแบบคือ สื่ออิเล็กทรอนิกส์สองทาง ได้แก่ โทรเลข โทรศัพท์ แฟกซ์ อินเทอร์เน็ต และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ทางเดียว ได้แก่ วิทยุโทรทัศน์ หนังสือนิตยสาร ซีดี สื่ออิเล็กทรอนิกส์เหล่านี้ มีคุณสมบัติร่วมกันคือ

4.3.1 สื่ออิเล็กทรอนิกส์ทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนต่างสถานที่ให้ติดต่อสื่อสารกันได้ ไม่มีช่องว่างเรื่องระยะเวลา สามารถนำเสนอไปยังผู้คนกลุ่มใหญ่มากกว่าสิ่งตีพิมพ์ เช่น จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (E-mail) ที่สามารถใช้ในการกระจายข่าวสารไปยังทั่วโลก

4.3.2 สื่ออิเล็กทรอนิกส์สามารถแสดงความคิดและอารมณ์ที่เกิดขึ้นจริงในขณะนั้น และการสร้างความใกล้ชิดระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร

4.3.3 สื่ออิเล็กทรอนิกส์ทำให้การเข้าถึงวัฒนธรรมมีความเป็นประชาธิปไตยในเรื่องของเขตแดนและเวลา เช่น การบันทึกการแสดงคอนเสิร์ตไว้ในเทปบันทึกภาพและเสียงที่ทำให้ผู้ชมสามารถเลือกฟังหรือรับชมที่ใดเวลาใดก็ได้ ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องของเวลาและสถานที่

4.3.4 สื่ออิเล็กทรอนิกส์ทำให้การเข้าถึงวัฒนธรรมง่ายมากขึ้นลดข้อจำกัดด้านพื้นฐานการศึกษา ในขณะที่การสื่อสารด้วยการเขียนต้องการทักษะมากมาย แต่ในการสื่อสารด้วยสื่ออิเล็กทรอนิกส์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางโทรทัศน์หรือโทรศัพท์ ต้องการทักษะที่ใช้ในการสื่อสาร

น้อยกว่า อีกทั้งมนุษย์สามารถควบคุมและใช้งานได้แบบเสมือนจริง เช่น การรับชมรายการที่น่าสนใจผ่านทางโทรทัศน์ การติดตามข่าวสารได้จากทั้งหนังสือพิมพ์และทางวิทยุหรือโทรทัศน์การแสดงความคิดเห็นหรือความรู้ผ่านทางการใช้โทรศัพท์ รายการทอล์คโชว์ (Talk Show) หรือทางเว็บไซต์ นอกจากนี้การสื่อสารผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์สามารถนำไปเป็นเครื่องมือในทางการเมืองหรือนำเสนอแนวคิด ค่านิยมที่มีอิทธิพลต่อคนในสังคมได้ รวมถึงสามารถนำไปใช้สร้างโอกาสทางธุรกิจหรือสร้างปัญหาสังคมเพิ่มขึ้นอีกด้วย

แนวคิดความเกี่ยวกับประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่

ประเพณี หมายถึงกิจกรรมที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อสังคม เช่น การแต่งกาย ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ศิลปกรรม กฎหมาย คุณธรรม ความเชื่อ ฯลฯ เป็นกฎระเบียบในการปฏิบัติตนและการวางระวางบุคคลในสังคม เช่น มารยาทในห้องรับประทานอาหาร ประเพณีของไทยนั้นให้ความสำคัญในการให้ความสำคัญกับผู้อาวุโส ผู้เฒ่าต้องรู้จักสัมมาคารวะให้ความเคารพผู้ใหญ่ เช่น นักเรียนต้องให้ความเคารพครูบาอาจารย์ ประเพณีล้วนได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งแวดล้อมภายนอกที่เข้าสู่สังคม รับเอาแบบปฏิบัติที่หลากหลายเข้ามาผสมผสานในการดำเนินชีวิต ประเพณีจึงเรียกได้ว่าเป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของสังคม โดยเฉพาะศาสนาซึ่งมีอิทธิพลต่อประเพณีไทยมากที่สุด วัฒนาอารามต่าง ๆ ในประเทศไทยสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย และชี้ให้เห็นว่าชาวไทยให้ความสำคัญในการบำรุงพุทธศาสนาด้วยศิลปกรรมที่งดงามเพื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาตั้งแต่โบราณกาล เป็นต้น คำว่าประเพณี ตามพจนานุกรมภาษาไทยฉบับบัณฑิตยสถาน ได้กำหนดความหมายประเพณีไว้ว่า ขนบธรรมเนียมแบบแผน สามารถแยกคำต่าง ๆ ออกได้เป็น ขนบ มีความหมายว่า ระเบียบแบบอย่าง ธรรมเนียมมีความหมายว่า ที่นิยมใช้กันมาและเมื่อนำมารวมกันแล้วก็มีความหมายว่า ความประพฤติที่คนส่วนใหญ่ ยึดถือเป็นแบบแผนและได้ทำการปฏิบัติต่อกันมา จนเป็นต้นแบบที่จะให้คนรุ่นต่อ ๆ ไปได้ประพฤติปฏิบัติตามกันต่อไป (ปรีชา พินทอง. 2534 : 27)

ประเพณี หมายถึงแบบความเชื่อ ความคิด การกระทำ ค่านิยม ทัศนคติ ศิลปกรรม จารีต ระเบียบแบบแผนและวิธีการกระทำสิ่งต่าง ๆ เช่นการประกอบพิธีกรรมในบางโอกาสที่ปฏิบัติเชื่อดือกันมานานจนกลายเป็นแบบอย่างความคิดหรือการกระทำที่ได้สืบทอดกันมาและยังมีอิทธิพลอยู่ในปัจจุบัน (ยิ่งยง เรือนทอง. 2542 : 100)

ชาวอีสานมีประเพณีที่ประพฤติปฏิบัติกันมาแต่โบราณเรียกว่า ฮีตสิบสองคองสิบสี่ มักเรียกสั้น ๆ ว่า “ฮีตคอง” ฮีตสิบสองคือจารีตในสิบสองเดือน ซึ่งได้แก่พิธีกรรมต่าง ๆ ที่กระทำในรอบหนึ่งปีของชาวอีสานเป็นพิธีกรรมทางด้านศาสนาและพิธีกรรมทางด้านความเชื่อเรื่องภูตผี เช่น

การเลี้ยงผีปู่ตา การเลี้ยงผีตาแฮกก่อนการทำนา เป็นต้น ส่วนคองสิบสี่นั้นเป็นครรลองแห่งธรรมสิบสี่ ประการของชนชั้นปกครองที่พึงปฏิบัติในรอบปี ซึ่งมีพิธีกรรมส่วนหนึ่งจะสอดคล้องกับฮิตสิบสอง และส่วนหนึ่งเป็นของชนชั้นปกครองโดยเฉพาะ (ชวัช ปุณโณทก. 2544 : 43)

ฮิตสิบสองมาจากคำ 2 คำ คือ ฮิตกับสิบสองฮิตมาจากคำว่า จาริต หมายถึงสิ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีที่ดั่งามชาวอีสาน เรียกว่า จาฮิตหรือฮิต สิบสอง หมายถึงเดือนทั้ง 12 เดือน ในหนึ่งปี ฮิตสิบสองจึงหมายถึง จาริตประเพณีสิบสองรายการคือประเพณีประจำสิบสองเดือนนั่นเอง เป็นจาริตประเพณีที่ทำให้สมาชิกในสังคมได้มีโอกาสร่วมชุมนุมกันทำบุญเป็นประจำทุก ๆ เดือน ของรอบปี ผลที่ได้รับก็คือทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกับหลักธรรมของธรรมทางศาสนายิ่งขึ้น ทำให้ประชาชนในย่านใกล้เคียงรู้จักมักคุ้น สามัคคีกันเป็นอย่างดีและมีผลงานทางอ้อมคือ เมื่อว่างจากการงานอาชีพแล้วก็มีจาริตบังคับให้ทุกคนเสียสละทำงานร่วมกันเพื่อสังคมส่วนรวม ไม่ให้คนอยู่ว่าง ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็ถูกสังคมลงโทษตั้งข้อรังเกียจอย่างจริงจัง

ฮิตสิบสองของชาวอีสานส่วนที่กำเนิดจากคำสอนและความเชื่อของพระพุทธศาสนาคล้ายกับ ประเพณีของชาวพุทธในสังคมอื่น ส่วนฮิตที่เกิดจากความเชื่อในเรื่องผี อำนาจลี้ลับและปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวันของชาวอีสานจะมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. 2549 : 89)

ปราโมทย์ ทศนาสุวรรณ (2524 : 35) ได้กล่าวไว้ว่า “ประเพณี” อีสานมาจากคำว่า “ฮิต” ประเพณีของชาวอีสานที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาสิบสองเดือนที่เรียกว่า “ฮิตสิบสอง” ชาวอีสานเคร่งครัด งานประเพณีซึ่งได้จัดทำขึ้นทั้งพิธีที่เกี่ยวข้องในทางพระพุทธศาสนา และพิธีของชาวบ้านและมัก กล่าวควบกันกับระบอบการปกครองโบราณของภาคนี้ซึ่งเรียกว่า “คองสิบสี่” แล้วเรียกคู่กันไปว่า “ฮิตสิบสองคองสิบสี่” ฮิตสิบสองหรือประเพณีสิบสองเดือนมีดังนี้

1. เดือนอ้าย (เดือนเจียง) – บุญเข้ากรรม

เดือนเจียง (เดือนอ้าย) นิมนต์สังฆเจ้าเข้ากรรมฯ ชาวบ้านจะเลี้ยงผีแถนและผีต่าง ๆ (บรรพบุรุษหรือบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ) การนิมนต์พระสงฆ์เข้ามาเข้าปริวาสกรรมหรือเข้ากรรมนั้น เป็นพิธีกรรมเพื่อให้พระภิกษุผู้กระทำความผิดได้สารภาพต่อหน้าคณะสงฆ์ (มิใช่การล้างบาป) เป็นการ ฝึกความรู้สึกสำนึก วิจัยต่อความบกพร่องของตัวเอง ซึ่งตรงกันข้ามกับสังคมสมัยนี้ที่มีแต่โพชนทะนา ถึงความชั่วความผิดของผู้อื่นข้างเดียว

2. เดือนยี่ – บุญคูณลาน

เดือนยี่ ทำบุญ “คูณข้าว” มีพระสวดมนต์เย็นยันเช้า เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือก เมื่อพระฉันเช้าแล้วก็ทำพิธีสู่ขวัญข้าว (ทำขวัญหรือสูตรขวัญ) นอกจากนั้นในเดือนนี้ชาวบ้านยัง ต้องเตรียมสะสมเชื้อเพลิงหาฟืนและถ่านมาไว้ในบ้าน

3. เดือนสาม – บุญข้าวจี

เดือนสาม ในมือเพ็ง (วันเพ็ญ) ให้ทำบุญข้าวจีและบุญมาฆะบูชา เริ่มพิธีทำบุญข้าวจีในตอนเช้าโดยใช้ข้าวเหนียวปั้นหุ้มน้ำอ้อยเอาไปปิ้งหรือจี่พอเกรียมแล้วชุบด้วยไข่ลนไฟจนสุกแล้วใส่ภาชนะไปตั้งไว้ในหั่วแจก (ศาลาวัด) นิมนต์พระรับศีล แล้วเอาข้าวจีใส่บาตรนำถวายแด่พระภิกษุสงฆ์พร้อมด้วยอาหารอื่น เมื่อพระฉันเสร็จแล้วมีการแสดงพระธรรมเทศนา ข้าวจีที่เหลือจากพระฉันก็แบ่งกันรับประทานจะถือว่าโชคดี

4. เดือนสี่ – บุญพะเหวด

เดือนสี่ ทำบุญพระเวสฟิ่งเทศน์มหาชาติ มูลเหตุเนื่องมาจากพระกัมภีร์มาลัยหมื่นและมาลัยแสนว่าผู้ใดปรารถนาที่จะได้พบพระศรีอริยเมตไตรย์หรือเข้าถึงศาสนาของพระพุทธองค์แล้วจงอย่าฆ่าตีบิดามารดา สมณพราหมณาจารย์ อายายุงให้สงฆ์แตกสามัคคีกันกับให้อุตสาห์ฟิ่งธรรมเทศนาเรื่องพระมหาเวสสันดรชาดกให้จบสิ้นภายในวันเดียวกัน เป็นต้น ในงานบุญนี้มักจะมีผู้นำของมาถวายพระซึ่งเรียกว่า “กัณฑ์หลอน” หรือถ้าจะเจาะจงถวายเฉพาะพระนักเทศน์ที่ตนนิมนต์มาก็เรียกว่า “กัณฑ์จอบ” เพราะต้องแอบซุ่มดูให้แน่เสียก่อน

5. เดือนห้า-บุญสงกรานต์

เดือนห้า ทำบุญขึ้นปีใหม่หรือตรุษสงกรานต์ สรงน้ำพระพุทธบาท ไปเก็บดอกไม้ป่ามาบูชาพระ ในระหว่างบุญนี้ทุกคนจะหยุดงานธุรกิจประจำวัน โดยเฉพาะมีวันสำคัญดังนี้ คือ

5.1 วันสังขารล่วง เป็นวันแรกของงานจะนำพระพุทธลงมาความสะอาดและตั้งไว้ ณ สถานที่อันสมควร แล้วพากันสรงพระด้วยน้ำหอม

5.2 วันสังขารเนา เป็นวันที่สองของงาน พากันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้ว

5.3 วันสังขารขึ้น เป็นวันที่สามของงาน ทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแก่ พระ-เณรแล้วทำการคารวะบิดามารดาและคนแก่ ส่งท้ายด้วยมีพิธีบายศรีสู่ขวัญ แล้วใช้น้ำที่เหลือใช้จากการรดน้ำให้ผู้ใหญ่ นำ มารดให้แก่ผู้ร่วมงาน ภายหลังจึงแสดงมาเป็นการวิ่งไล่สาदन้ากลันแกลังกัน

6. เดือนหก – บุญบั้งไฟ

เดือนหก ทำบุญวันวิสาขบูชา มีการเทศน์ตลอดวัน ตลอดกลางคืนมีการเวียนเทียนในเดือนนี้มีงานบุญสำคัญอีกบุญหนึ่งคือ บุญสัจจะหรือบุญบั้งไฟเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและขอฝนมีผลทางอ้อมเพื่อฝึกฝนให้รู้จักผสมดินปั้นและให้ประชาชนมาร่วมสนุกสนานกันได้อย่างสุดเหวี่ยงก่อนจะลงมือทำนาซึ่งเป็นงานหนักประจำปี นอกจากนี้ก็มักจะมีการบวชนาคไปพร้อมกันด้วย ตอนกลางคืนมักจะมีการตีกลองเอาเสียงดังแข่งกันเรียกว่า “กลองเสียง” บางตำราก็ว่าต้องมีพิธีสรงน้ำพระพุทธรูปฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ตลอดจนมีการถือน้ำพระพิพัฒน์ต่อพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า และต่อแผ่นดิน

7. เดือนเจ็ด – บุญช่าชะ

เดือนเจ็ดทำบุญบูชาเทวดาอาศัยหลังเมือง (วีรบุรุษ) ทำการเช่นสรวงหลักเมือง ผีพ่อแม่ ผีปู่ตา ผีเมือง (บรรพบุรุษ) ผีแขก (เทวดารักษานาไร่) ทำนองเดียวกันกับแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพิธีกรรมก่อนจะมีการทำนา สรุปลงแล้วคือให้รู้จักคุณของผู้มีพระคุณและสิ่งที่มีคุณจึงจะเจริญ

8. เดือนแปด – บุญเข้าพรรษา

เดือนแปดทำบุญเข้าพรรษา ทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเช้าและเพลแก่พระสงฆ์ บำเพ็ญการฟังธรรมเทศนากับมีการป่าวร้องให้ชาวบ้านนำจีวรมาหล่อเทียนในหล่อน้อย สำหรับจุดไว้ในโบสถ์เป็นพุทธบูชาตลอดฤดูกาลเข้าพรรษา ในเมืองหลวงมีการถวาย “เทียนจำ” แก่อารามสำคัญ

9. เดือนเก้า – บุญข้าวประดับดิน

เดือนเก้าทำบุญข้าวและอาหารความหวานพร้อมทั้งหมากพลูบุหรี่ห่อด้วยใบตองกล้วย แล้วนำไปวางไว้ตามต้นไม้และพื้นหญ้าเพื่ออุทิศให้แก่บรรดาญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยกำหนดทำในวันแรมสิบสี่ค่ำเดือนเก้า ต่อมาภายหลังนิยมทำภัตตาหารถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร แล้วอุทิศให้ผู้แก่ตามด้วยการหยาดน้ำ (กรวดน้ำ) ทั้งนี้เกิดจากความเชื่อตามนิทานชาดกและเป็นที่มาของการแจกข้าวด้วย

10. เดือนสิบ – บุญข้าวสาก

เดือนสิบทำบุญข้าวสากหรือข้าวสลา (สลาภภัต) ในวันเพ็ญเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายเช่นเดียวกับบุญข้าวประดับดิน โดยมีเวลาห่างกัน 15 วัน เป็นระยะเวลาที่พวกเปรตจะต้องกลับคืนไปเมืองนรก (ตามนิทานชาดก) โดยผู้ที่ถวายทานจะเขียนชื่อของตนไว้ในภาชนะที่ใส่ของทานไว้ แล้วเขียนชื่อของตนใส่กระดาษนำไปใส่ไว้อีกบาตร เมื่อภิกษุสามเณรรูปใดจับได้สลาภของผู้ใดก็จะเรียกให้เจ้าของสลาภนำเอาของถวาย ครั้นพระเณรฉันแล้วก็ประชุมกันฟังเทศน์ บรรยายนิทานวัตถุและภยิตต่าง ๆ ทั้งอันสงฆ์สลาภภัตด้วยชั้ววันกับคืนหนึ่งจึงเลิก

11. เดือนสิบเอ็ด – บุญออกพรรษา

เดือนสิบเอ็ดทำบุญออกพรรษา หรือสังฆเจ้าออกวัสสปวารณาฯ มีการตามประทีป โคมไฟเรียกว่าทำบุญจุดประทีป ถ้าไม่ใช่โคมแก้วโคมกระดาษก็มักชูดเปลือกลูกกลมกาให้ใสหรือชูดเปลือกลูกฟักทองให้ใสบางทำเป็นโคม ใช้น้ำมันมะเขือหรือมะพร้าวมีไส้ลอยอยู่ มีหูหิ้วและนำไปแขวนไว้ตามต้นไม้เต็มวัด นอกจากนั้นบางหมู่บ้านก็ทำริ้วลวดเลี้ยวไปเรียกว่ากีร์วงกตและมีการทำปราสาทผึ้งถวายพระด้วย

12. เดือนสิบสอง – บุญกฐิน

เดือนสิบสอง เป็นเดือนส่งท้ายปีเก่า ตามคติเดิมมีการทำบุญกองกฐิน ซึ่งเริ่มตั้งแต่วันแรมหนึ่งค่ำเดือนสิบเอ็ดถึงกลางเดือนสิบเอ็ดถึงกลางเดือนสิบสอง แต่ชาวอีสานครั้งก่อนนิยมเริ่มทำ

ตั้งแต่วันแรมหนึ่งค่ำเดือนสิบสอง จึงมักเรียกว่าบุญกฐินว่าเป็นบุญเดือนสิบสอง มีทั้งมหากฐิน (กองใหญ่) และบุญจุลกฐิน(กองเล็ก) ซึ่งทำกัน โดยด่วน วัตถุประสงค์ที่จำเป็นต้องทอดเป็นองค์กฐิน ขาดมิได้คือบาตร สังฆาฏิ จีวร สบง มีคโจนหรือมีดตัดเล็บ สายรัดประคด ผ้ากรองน้ำและเข็ม นอกนั้น เป็นเพียงองค์ประกอบ หลังจากวันเพ็ญเดือนสิบสองแล้วจะทอดกฐิน ไม่ได้อีก จึงต้องทำบุญกองบัง (บังสกุลหรือทอดผ้าป่า) และทำบุญกองอัฐะ คือการถวายอัฐบริวารแปดอย่างแก่พระสงฆ์

บุญเดือนสิบสองที่สำคัญของชุมชนริมแม่น้ำก็คือการ “ช่วงเฮือ” (แข่งเรือ) เพื่อบูชาอุสุ พญานาค 15 ตระกูล รำลึกถึงพระยาฟ้าจุ่มที่นำพระไตรปิฎกขึ้นมาแต่เมืองอินทปัตถนคร (เขมร)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทวน ยุทธพงษ์ (2533) ได้ศึกษาเรื่อง “วัฒนธรรมการบริโภคอาหารของชาวอีสาน : ศึกษา กรณีบ้านเม่นใหญ่ ตำบลแก่งเลิงจาน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม” ผลการศึกษาพบว่าแหล่งที่มา ของอาหารของที่ใช้บริโภคของชาวอีสานส่วนใหญ่ยังคงมีที่มาจากแหล่งอาหารธรรมชาติ คือจาก แหล่งน้ำ ที่นา ป่าและที่โคกกับอาหารที่เกิดจากการผลิตขึ้นเอง คืออาหารประเภทเนื้อสัตว์และพืชผัก ต่าง ๆ อาหารเหล่านี้มีปริมาณมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับฤดูกาลและความขยันขันแข็งของผู้ผลิต การซื้อขายแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งอาหารเพื่อบริโภคยังคงมีน้อย อาหารที่ใช้บริโภคใน โอกาสปกติและ ในโอกาสพิเศษและจะแตกต่างกันมากทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ในโอกาสปกติอาหารที่รับประทาน จะเป็นอาหารที่ทำได้โดยทั่วไปจากแหล่งธรรมชาติและผลิตขึ้นเองเป็นหลัก อาหารในโอกาสพิเศษ จะมีการเตรียมไว้ล่วงหน้าโดยผลิตหรือซื้อจากร้านค้าเพื่อให้ปราณีตและคุณภาพดี ค่าใช้จ่ายในการบริโภคอาหารมีกำหนดแน่นอนขึ้นอยู่กับภาวะเศรษฐกิจและความจำเป็นครั้งคราว สภาพสังคม สิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไม่มีผลกระทบทำให้วัฒนธรรมการบริโภคอาหารเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

สาทิค แทนบุญ (2545) ศึกษาเรื่อง “อัตลักษณ์ในวรรณกรรมนิราศของหมื่นพรหมสมพัตร (นายมี)” ผลการวิจัยพบว่าอัตลักษณ์ด้านศิลปะการประพันธ์ของหมื่นพรหมสมพัตรหรือนายมี นำเสนอการดำเนินเรื่องโดยใช้เวลาเป็นแกนในการดำเนินเรื่องคือ ใช้ประเพณีในแต่ละเดือนมา พรรณนาใช้ลำดับของสถานที่ในการดำเนินเรื่องในนิราศ บางตอนแต่งเป็นกลบทมธุรสวาที ขนบ ในการพรรณนา ได้พรรณนาสิ่งที่พบเห็น ด้านประดิษฐ์การเริ่มแรกในการพรรณนาเปรียบเทียบความ ทุกข์ของตนกับความทุกข์ของคู่พระนางในวรรณคดี ด้านทัศนวิไลได้แสดงทัศนะไว้ 3 ลักษณะ คือ ทัศนะต่อชีวิต โลกและสังคม ทัศนะต่อชีวิตเน้นเรื่องความรักและความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง นอกจากนี้ ทัศนะของหมื่นพรหมสมพัตรหรือนายมีมีการแสดงถึงการวิจารณ์พระและสตรี

ฝนจันทร์ ศรีจันทร์ (2543) ศึกษาเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของคนในเมือง ประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์พิมาย” ผลการศึกษาพบการเปลี่ยนแปลงสถานะของ

เมืองพิมายไปสู่การเป็นเมืองประวัติศาสตร์ทำให้หน่วยงานของรัฐเข้ามาจัดการและคุมเมืองเพื่อรองรับการท่องเที่ยวและเพื่อแสดงถึงอารยธรรมที่มีมาในอดีตส่งผลดีต่อคนในพื้นที่ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสถานภาพทางสังคม คนพิมายได้รับการผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนี้อย่างชัดเจนโดยเฉพาะทำให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เช่น ตำนานเรื่องเล่าและความทรงจำที่มีต่อภูมิภานาได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากประวัติศาสตร์โบราณคดีของรัฐได้สร้างความหมายใหม่ให้กับปราสาทพิมาย เมื่อคนท้องถิ่นนำประวัติศาสตร์รัฐมาตีความตามวิธีคิดแบบท้องถิ่นจึงก่อให้เกิดระบบความเชื่อและพิธีกรรมที่ถูกสร้างขึ้นมาใหม่ เป็นการสร้างความหมายที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งรัฐเป็นผู้สร้าง จึงทำให้เกิดสำนึกในอัตลักษณ์ของท้องถิ่นใหม่ที่เป็นการผสมผสานระหว่างแนวคิดจากรัฐและภูมิปัญญาท้องถิ่น

จักรี ศรีมุงคุณ (2547) ศึกษาเรื่อง “อัตลักษณ์ในวรรณกรรมเพลงเพื่อชีวิตของพงสิทธิ์ คัมภีร์” โดยศึกษาเนื้อหา แนวคิดและศิลปะในการประพันธ์เพลงจำนวนทั้งหมด 99 เพลง ผลการศึกษาพบว่าด้านเนื้อหาจะมุ่งเสนอเกี่ยวกับเรื่องชวานาและกรรมกรผู้ใช้แรงงาน วีรชนที่ต่อสู้เพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย อาชีพขายบริการเกี่ยวกับภาคอีสาน ประสบการณ์ชีวิตส่วนตัวเกี่ยวกับความรัก การให้กำลังใจ ด้านแนวคิดมีการนำเสนอแนวคิดที่สะท้อนให้เห็น โลกทัศน์ของพงสิทธิ์ คัมภีร์ ในเรื่องความรัก อุดมการณ์ ปรัชญาชีวิตและการดำเนินชีวิตในสังคม การเมือง ต่อสู้เพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย ชวานากรรมกรผู้ใช้แรงงาน ผู้หญิงที่มีอาชีพขายบริการและการศึกษาด้านศิลปะในการประพันธ์ แสดงให้เห็นความรู้ความสามารถที่เป็นอัตลักษณ์ของพงสิทธิ์ คัมภีร์ คือสร้างสรรค์ทำนองเพลงให้แปลกใหม่ มีการเลือกถ้อยคำต่าง ๆ เช่น คำแสดงอารมณ์ภาษาถิ่น การใช้ศิลปะ การเรียบเรียงถ้อยคำ การหลอกลำ มีการใช้โวหารต่าง ๆ เพื่อให้บทเพลงเกิดความไพเราะ กลวิธีนำเสนอมีการนำเสนอผ่านตัวอย่าง อุทาหรณ์ผ่านความคิด ผ่านการแต่งเป็นเรื่องสั้นและผ่านการบอกเล่าตรงไปตรงมา

ทรงศิลป์ แสนสุข (2547) ได้ศึกษาเรื่อง “วิถีอีสานจากเพลงลูกทุ่งของไมค์ ภิรมย์พร” ผลการศึกษาพบว่า ชีวิตและพัฒนาการงานเพลงลูกทุ่งอีสานไมค์ ภิรมย์พร ซึ่งมีชื่อจริงว่า พรภิรมย์ พินทะปะกั มีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดอุดรธานี ครอบครัวมีฐานะยากจน ทำให้ต้องต่อสู้ชีวิตมาตั้งแต่เยาว์ จากสภาพแวดล้อมของบุพการีที่เป็นศิลปินนักแสดงหมอลำพื้นบ้านอีสาน ทำให้ได้รับการปลูกฝังมาจากบริบท เพลงลูกทุ่งของไมค์ ภิรมย์พร มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงจากวิถีการดำเนินชีวิตของคนอีสานในด้านสังคม เช่น ครอบครัวและเครือญาติที่มีความรัก ความเคารพ เอื้ออาทรต่อกัน ลักษณะของคนอีสานและกิจกรรมที่ทำในชุมชนและท้องถิ่นตลอดจนการเคลื่อนย้ายแรงงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ ด้านเศรษฐกิจเกี่ยวกับการประกอบอาชีพและปัญหาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ด้านวัฒนธรรมได้กล่าวถึงประเพณี นันทนาการและค่านิยมต่าง ๆ ตามสภาพแวดล้อมคุณภาพชีวิต ผลการศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นแนวทางการดำเนินชีวิตของนักร้องลูกทุ่ง ไมค์ ภิรมย์พร

ที่เป็นคนขยัน อดทน ต่อสู้กับชีวิตที่ยากจน สร้างชีวิตด้วยผลงานเพลงลูกทุ่งประพันธ์ขึ้นจากข้อเท็จจริงของชาวอีสาน บทเพลง ได้แสดงแนวคิด คติเตือนใจให้กับผู้บริ โภคเพลงทำให้ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีแบบแผน

นาวลดี พรหมพักพิง (2547) ได้ศึกษาเรื่อง “การสร้างอัตลักษณ์ของชาวมุขชนแอ็ดในจังหวัดขอนแก่น” ผลการวิจัยพบว่า การนิยามความหมายความเป็นตัวตนของชาวมุขชนรักษ์รตไฟ เน้นเรื่องของสิทธิจะดำรงอยู่อย่างคนเมืองอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมกว่าการนิยามความหมายที่มองมุขชนแอ็ดเพียงกายทางภาพ ดังนั้นการนิยามความหมายของมุขชนแอ็ดระหว่างมุขชนแอ็ดกับรัฐและคนภายนอกจึงสวนทางกันอย่างสิ้นเชิง การนิยามความหมายหรืออัตลักษณ์มุขชนแอ็ดจะแสดงออกอย่างชัดเจนในพื้นที่การเคลื่อนไหวทางสังคม โดยเฉพาะสถานการณ์การเรียกร้องสิทธิในเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นปัญหาร่วมของมุขชนแอ็ด เช่น สิทธิเรื่องที่อยู่อาศัยและสิทธิในเรื่องสาธารณสุขไปรษณูปโภคพื้นฐาน ในสถานการณ์เรียกร้องสิทธิดังกล่าว อัตลักษณ์ความเป็นคนมุขชนแอ็ดถูกนำมาใช้ในการต่อสู้ เพื่อตอบโต้ต่อรองต่อต้านกระแสการไล่รื้อมุขชน ซึ่งเป็นการกระทำการฉีกรอนสิทธิชาวมุขชนแอ็ดของรัฐ

สำหรับกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของมุขชนรักษ์รตไฟนั้นพบว่า การสร้างอัตลักษณ์ของชาวมุขชนรักษ์รตไฟไม่ได้เกิดขึ้นเพียงมุขชนนี้เท่านั้น พบว่าแต่การสร้างอัตลักษณ์ของชาวมุขชนรักษ์รตไฟเกิดขึ้นมาในหลายระดับชั้นของกลุ่มผู้กระทำการทางสังคม จึงมีการเชื่อมโยงกันเป็นกระบวนการตั้งแต่การสร้างอัตลักษณ์ระดับมหภาค ระดับมุขชน ระดับกลุ่มและปัจเจกในระดับมหภาคนั้นมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายสลัม 4 ภาคและสร้างกลุ่มพันธมิตรที่พร้อมที่จะเคลื่อนไหวภาคประชาชนเพื่อช่วยเหลือในการติดตามแก้ไขปัญหาของมุขชนแอ็ด โดยเฉพาะการไล่รื้อมุขชนแอ็ดเพื่อเรียกร้องความชอบธรรมและการสนับสนุนจากสาธารณะ ส่วนในระดับมุขชนชาวมุขชนรักษ์รตไฟพยายามปรับปรุงสภาพแวดล้อมในมุขชนให้ดีขึ้น มีการจัดผังแนวความคิดที่จะปรับปรุงมุขชนให้เป็นมุขชนที่สะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อยตามนโยบายเมืองนำอยู่ของรัฐเพื่อนำเสนอต่อรองขอเช่าที่ดินการรตไฟแห่งประเทศไทย การกระทำเหล่านี้เป็นการสร้างอัตลักษณ์ซึ่งจะนำไปสู่การเจรจาต่อรอง ตลอดจนการต่อต้าน ชัดขึ้น การกระทำที่เป็นการฉีกรอนสิทธิของผู้อยู่อาศัยในมุขชนสลัม

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสืบทอดอัตลักษณ์ของคนอีสานสรุปได้ว่า นอกจากภาษา อาหาร การแต่งกายนั้นเป็นอัตลักษณ์ภายนอกที่มองเห็นว่าเป็นอัตลักษณ์ของอีสาน การศึกษาอัตลักษณ์ของคนอีสานนั้นควรที่จะศึกษาถึงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่ ค่านิยม ความเชื่อ โดยเฉพาะประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่นั้นเป็นประเพณีพื้นบ้านทั้งสิบสองเดือนที่มีความสำคัญกับมุขชนอีสานมาก เพราะประเพณีบางอย่างนอกจากกระทำเพื่อเป็นขวัญกำลังใจแล้วยังเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้ผู้ประกอบรอดพ้นภัยอันตรายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นภัย

จากผี สัตว์ร้ายหรือมนุษย์ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเอง ฮิตสิบสองนั้นถือได้ว่าเป็นประเพณีทางสังคมที่ทุกคนต้องปฏิบัติร่วมกัน ส่วนกองสิบสี่ที่ปฏิบัติกันมานับเป็นกรอบและแนวทางในการปฏิบัติตนของบุคคล ให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาในเรื่องดังกล่าวของชาวอีสานจะปรากฏภาพสะท้อนอัตลักษณ์ของคนอีสานให้เด่นชัดขึ้น

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี